

"מעבר לקשת בענן": הגירה, חיים והזדהויות בקרב אזרחי ארה"ב

בקוסטה ריקה, 1980-1945

**"Over the Rainbow": Migration, Lives and
Identifications among U.S. Citizens at Costa Rica,**

1945-1980

תקציר

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

במסגרת בית הספר להיסטוריה

הפקולטה למדעי הרוח על שם לסטר וסאלי אנטין, אוניברסיטת תל אביב

עתליה שרגאי

ת.ז. 024021667

מנחים:

פרופ' בילי מלמן

פרופ' רענן ריין

נובמבר 2013

עבודה זו עוסקת באזרחי ארה"ב שהתיישבו בקוסטה ריקה בין השנים 1945 ו-1980. זהו המחקר הראשון העוסק בכלל אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה בתקופה זו והוא חושף הגירה, התיישבות, התנסויות והזדהויות שלא זכו, עד היום, לתשומת לב מחקרית. העבודה מתחקה אחר דפוסי התנועה וההתיישבות של אזרחי ארה"ב ויצירתה של הגיאוגרפיה של הגירתם בקוסטה ריקה ואחר המגוון של תרבותם החומרית: מגוריהם, ההסדרים הביתיים שגיבשו ורפרטוארים של מזון שהתפתחו בקרבם. עוד בוחנת העבודה את זיקותיהם לטבע ולקרקע ואת השימוש שעשו בהם. היא אף עוקבת אחר טוויטה של רשת הקשרים בין אזרחי ארה"ב, יחידים וקבוצות, לבין הגופים החברתיים שהקימו לעצמם במדינתם החדשה. באמצעות כל אלו מבקשת העבודה לבחון את היווצרותן של ההזדהויות המגוונות בקרב אזרחי ארה"ב עם מולדתם וארצם המאמצת ואת הדרך שבה ייצגו וסיפרו את סיפור המעבר האישי שלהם ומיקמו את עצמם בהקשרים רחבים יותר של נוכחותה של ארה"ב במרכז אמריקה בעידן המלחמה הקרה.

אך העבודה אינה רק ניסיון לחשיפת חיים והזדהויות של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה, אלא גם טומנת בחובה פוטנציאל להמשגה ופירוש מחדש של הגירה במחצית השנייה של המאה העשרים. הגירה זו היא יוצאת דופן בראש וראשונה בכיוונה: מארה"ב, המעצמה העולמית הנתפשת כמחוז חפצם של מהגרים, למדינה קטנה ומייצאת הגירה. היפוך זה של כיוון ההגירה ונקודת המבט בה היא נבחנת איפשר לנסח המשגות חדשות בנוגע להגירה, התיישבות ויצירת הזדהויות של מהגרים. השימוש במושג "הזדהות" (identification) מצביע על האקטיביות והדינמיות של האופנים שבהם סוכנים היסטוריים, כמהגרים, הגדירו וייצגו את עצמם, לעומת "זהות" שהיא, לכאורה, רכיב אימננטי ובלתי משתנה.¹

המחקר שעליו מבוססת העבודה אפשר גם לשפוך אור חדש על נוכחותה של ארה"ב במרכז אמריקה בעשורים הראשונים של המלחמה הקרה ובעידן האימפריאליזם המאוחר, שיש המכנים אותו "אימפריאליזם לאחר האימפריות".² בחינתה של התיישבות בפריפריה אימפריאלית הקרובה למרכז ולמעצמה החזקה בעולם בתקופה זו אינה נעשית כאן מנקודת המבט של המדינה ומוסדותיה - גם אם נוכחותם וחשיבותם אינן מעומעמות בעבודה - אלא באמצעות כתיבת היסטוריה של "אימפריאליזם מלמטה למעלה", שסוכניו הם מתיישבים ומתיישבות: עובדי ארגונים כלכליים ומיסיונרים, אנשי הסוכנויות השונות של הממשל בארה"ב לצד קווייקרים פציפיסטים שהיגרו לקוסטה ריקה בעקבות התנגדותם למלחמת קוריאה ואנשי

Roger Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006, ¹ pp. 30-42.

Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Cambridge, MA: Harvard University press, 2000; ² Ronald Robinson, "Imperial Theory and the Question of Imperialism after Empire", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vo. 12, Is. 2, 1984, pp. 42-54.

תרבות הנגד שעזבו את ארה"ב עקב התנגדותם למלחמת וייטנאם, גמלאים, אנשי מקצועות חופשיים, חוואים ונשים מארה"ב שנישאו לגברים קוסטה ריקניים.

המחקר אינו בוחן רק את הגירתם של אנשים, אלא גם מעבר של תרבות חומרית - תפוצים וחומרים - של נוהגי חיים ואידיאולוגיות מגדריות ומעמדיות, ושל רשתות חברתיות. בבחינה זו יש כדי לתרום גם לקורפוס המחקר של קולוניאליזם במאה העשרים, שאינו עוסק מספיק בחקר התנסויות ותרבות חומרית קולוניאליות בטריטוריות שמחוץ למרכזי המטרופולין, בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה, ובכלל.

תרומתה האפשרית של העבודה לשלושה תחומי החקר שהוזכרו לעיל: חקר הגירה ומעבר של בני אדם, חקר חיים בעידן האימפריאליזם המאוחר, והיסטוריה חומרית של ההתנסות הקולוניאלית, מושתתת על מגוון המקורות בעל פה ובכתב שבהם עושה העבודה שימוש. העבודה מבוססת על הקשבה לקולותיהם השונים של מהגרים ומהגרות, באמצעות ראיונות שערכתי אתם. היסטוריה בעל פה היא מתודה מחקרית ההולמת מחקר חלוצי המבקש לחשוף את התנסויותיהם של אנשים שלא נחקרו קודם לכן. כוחה הגדול הוא ביכולתה לחשוף לא רק אירועים והתנסויות, אלא בעיקר את הבנייתם של הזיכרון האישי וזיכרונות קיבוציים, ולפיכך את הפרשנות והמשמעויות שהעניקו המהגרים מארה"ב לקוסטה ריקה להתנסויותיהם. אולם בה בעת היסטוריה בעל פה עשויה להיראות חריגה בעצם היישום שלה בחקר אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה. מתודה זו שימשה לרוב, למן שנות השישים של המאה העשרים, בעיקר לחקר קבוצות לא הגמוניות ובהן מעמדות נמוכים, מיעוטים אתניים ופוליטיים, ואחרים. השימוש בה בעבודה זו, העוסקת באזרחי מעצמה העולמית, הנתפשים כמהגרים בעלי פריבילגיות, מראה באיזו מידה חקר התנסויות אישיות באמצעות סיפורי חיים עשוי להעמיד במבחן מוסכמות והכללות היסטוריות.

במסגרת המחקר ראייתי שישים ושלושה מתיישבים ומתיישבות מארה"ב שחיו בקוסטה ריקה בשנים שבין 1944 ו-1980 ומבטאים מגוון דורי, גיאוגרפי ותרבותי של מהגרים מארה"ב בתקופה זו. שלושים ותשע מתוכם היו נשים ועשרים וארבעה - גברים. להטיה המגדרית יש כמובן משמעות לגבי סוג הידע שנאסף בעבודה זו. כפי שהדגימו מחקרים על ההיסטוריה של קולוניאליזם במאה העשרים, הנרטיבים של הנשים מציעים השלמה (supplement) לנרטיבים הגמוניים של גברים על הקולוניאליזם.³ כך גם ההיסטוריה בעל פה בעבודה זו מציעה נרטיב שונה, לעיתים משלים, לעיתים חתרני, ביחס לנרטיבים הגמוניים של האימפריאליזם של ארה"ב בכלל ובמרכז אמריקה בפרט שיוצרו בעבר בעיקר על ידי גברים שנתפשו כסוכניו הבלעדיים. כל הראיונות נערכו במתכונת של ראיון מובנה למחצה (semi-structured), העוקב אחר סיפור החיים של המרואייין או המרואיינת, אך שאינו מתנהל על פי שאלון אחיד. הראיונות הוקלטו ותומללו במלואם, באלפי עמודים, והם מצוטטים בעבודה בשפת המקור, תוך התערבות מינימאלית שלי.

³ Billie Melman, "Under the Western Historian's Eyes: Eileen Power and the Early Feminist Encounter with Colonialism", *History Workshop Journal*, 42, 1996, pp. 147-168.

בנוסף לראיונות בעל פה, ובאופן שהשלים אותם והאיר אותם מזווית אחרת, עשיתי שימוש נרחב גם במכתבים וביומנים של מתיישבים שנמסרו לי על ידם. מקור נוסף הוא מגוון אוטוביוגרפיות, ממוארים וטקסטים בדיוניים, או סמי-בדיוניים, שנכתבו על ידי מתיישבים וחלקם לא פורסם מעולם. מקור מרכזי נוסף הוא הטיקו טיימס (*The Tico Times*), העיתון המרכזי בשפה האנגלית בקוסטה ריקה שנוסד על ידי אזרחי ארה"ב וראה אור בין השנים שנים 1956-1960 ו 1972-2012 (לצורך המחקר עשיתי שימוש בגיליונות שהתפרסמו עד לשנת 1979). העיתון שימש לא רק כמקור לידע על אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה, אלא גם נבחן, בניתוח תכני, כבמת השיח המרכזית של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה וכמכשיר מרכזי בגיבושה של קהילת קוראים מדומיינת. לליבה זו של חומרים ראשוניים בעל פה ובכתב, שיוצרו על ידי אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה, מתווסף קורפוס נרחב של חומרים טקסטואליים שמקורם בארכיונים של המוסדות החברתיים של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה, ביניהם בולטינים של מועדוני חברים, תכניות של התיאטרון בשפה האנגלית ועוד.

העבודה עושה גם שימוש במקורות ארכיוניים שנמצאו בארכיונים המדינתיים הרשמיים של ארה"ב ושל קוסטה ריקה: הארכיון הלאומי של ארה"ב במרילנד וספריית הקונגרס בווינגטון, והארכיון הלאומי של קוסטה ריקה והספרייה הלאומית שלה, שניהם בסן חוסה. מקורות אלו כוללים מפקדי אוכלוסין מדינתיים של קוסטה ריקה, מסמכים של מחלקת המדינה של ארה"ב בנוגע לקוסטה ריקה ודו"חות מפורטים של הקונסולות של ארה"ב בה. חומרים אלו שימשו, בין היתר, לתיאור דפוסי הגירה והתיישבות בפרק הראשון של העבודה. בחינה מדגמית של עיתונים מרכזיים בשתי המדינות: לה נסיון בקוסטה ריקה תינו יורק טיימס וטיים מגזין בארה"ב סיפקה לא רק מידע על אירועים היסטוריים אלא בעיקר על ייצוגם הציבורי, דוגמת הדיווחים על ביקורו של נשיא ארה"ב ג'ון פ. קנדי בסן חוסה בשנת 1963, שעורר תופעות של היסטריית המונים.

ביבליוגרפיה משנית נרחבת, המתפרשת על פני ארבעה תחומי חקר, שימשה כמסד תיאורטי והיסטוריוגרפי לעבודה זו: חקר האימפריאליזם של ארה"ב בכלל ובמרכז אמריקה בפרט; חקר תרבויות קולוניאליות ובחינת יצירתן של תרבות והזדהויות בקרב מתיישבים בקולוניות; מחקרים על הגירה, קהילות "אקספטס", טראנס-לאומיות ותפוצה והיסטוריה של הגירה לקוסטה ריקה בהקשר של בניית אומה ואתוס לאומי. שימוש זהיר וביקורתי בקורפוס מחקרי נרחב זה תרם רבות לתובנות המוצעות בעבודה זו ובאופן מיוחד סייע לבחון את הגירתם של אזרחי ארה"ב לקוסטה ריקה ואת חייהם בה כחלק מתהליכים היסטוריים ותרבותיים נרחבים יותר בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה. יחד עם זאת מצביעה העבודה על ייחודיה של ההגירה וההתיישבות בקוסטה ריקה ומציעה אף אפשרויות לבחינה מחדש של תנועות הגירה של בני אדם, חומרים וחפצים בתקופה הנחקרת כאן.

העבודה נחלקת לשלושה חלקים והיא נעה מבחינה של המהגר או המהגרת היחידים אל עבר בית המהגרים וסביבותיו ומהם אל הקהילה. החלק הראשון עוסק במעבר מארה"ב לקוסטה ריקה, בהתיישבות בה ובהבנייתם של סיפורי המעבר. הפרק הראשון ממקם את הגירתם של אזרחי ארה"ב לקוסטה ריקה בהקשר היסטורי והיסטוריוגרפי. באופן יוצא דופן לעבודה זו, הוא מתבסס במידה רבה על נתונים סטטיסטיים לצורך יצירת פרופיל דמוגרפי של מהגרים מארה"ב

לקוסטה ריקה. הפרק עומד על הסיבות לעזיבת ארה"ב בכלל ולבחירה בקוסטה ריקה בפרט, ועוקב אחר המשכיות ושוני בין שנות החמישים לשנות השבעים של המאה העשרים בכינונו של גוף מתיישבים ויצירת גיאוגרפיה של ההגירה.

הפרק השני עוסק ביחסם של אזרחי ארה"ב אל הטבע הקוסטה ריקני ודפוסי התיישבות בו, והוא מבוסס על אוטוביוגרפיות ואוספי מכתבים של מתיישבים בפריפריה הקוסטה ריקנית. בפרק נבחנים הפרקטיקות והייצוגים של ההתיישבות ביערות הגשם והחופים כשחזור האתוס של כיבוש הקפ"ר (frontier) של ארה"ב בהקשרים היסטוריים וגיאוגרפיים שונים. אני עוסקת גם בהבניית תפישות של טבע ומגדר בקרב נשים וגברים בספר הקוסטה ריקני, שיש בהן כדי לעמעם ניגודים בינאריים בין גבריות וטבע לעומת נשיות ובית. סיום הפרק מתחקה אחר שינוי היחס לטבע בשנות השבעים של המאה העשרים, מפיתוח קפיטליסטי להגנה פטרנליסטית, והפיכתו לרכיב מרכזי ביצירת ההזדהויות של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה ביחס למולדתם וארצם המאמצת גם יחד.

הפרק השלישי מתבסס באופן מוחלט כמעט על היסטוריה שבעל פה עם המתיישבים ואני משרטטת בו את "מחזור החיים" של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה. סיפורי החיים חושפים את האופן שבו אזרחי ארה"ב הבנו את תפקידם – כגיבורים, קורבנות או עדים – בתהליכים היסטוריים רחבים של הגירה ואימפריאליזם, תוך שימוש במיתוסים, סיפורים ודימויים מהתרבות הפופולרית בארה"ב. התחבולה הנרטיבית הדומיננטית העולה מסיפורים אלו היא הדגשת המקריות והגורליות, לכאורה, שהובילו את אזרחי ארה"ב לקוסטה ריקה והנחו את התיישבותם בה, כאסטרטגיה ליצירת תחושה של "הגירה בלתי מכוונת".

דגש מיוחד הושם בעבודה זו בתרבות החומרית, כמבטאת הזדהויות אישיות ובו בזמן כמכוננת שלהן, והחלק השני עוסק ב"כל מה שאנשים בזמנים מסוימים הגדירו כפרטי וקראו לו בית", כהגדרתה של אן לורה סטולר (Stoler).⁴ **הפרק הרביעי** עוסק ביצירתו של הבית האמריקני בקוסטה ריקה הן מבחינה אדריכלית והן מבחינת "החפצים המשמעותיים" ("Things that matter" כהגדרתו של דניאל מילר (Miller)).⁵ באמצעות התחקות אחר אינוונטריום של חפצים, המבוססים על זיכרון, הפרק עומד על יצירת הזדהויותיהם של המהגרים עימם, יחסם לסביבתם ותפישתם העצמית מבחינה מגדרית, מעמדית ואתנית.

הפרק החמישי עוקב אחר השתנותם של ההסדרים המשפחתיים והתפקידים המגדריים בקרב אזרחי ארה"ב במעבר לקוסטה ריקה. נבחן בו הניסיון לשמר את ההסדרים הביתיים של משק הבית של בני המעמד הבינוני מארה"ב בשנות החמישים, בעיקר בכל הנוגע לתפקידיהן של נשים, לצד הסדרים ביתיים אלטרנטיביים ותפישות חדשות לגבי מגדר שהושפעו מתרבות הנגד והתנועה לשחרור האישה בארה"ב בשנות השבעים, אך עוצבו בהשפעת תנאי החיים בקוסטה ריקה.

⁴ Ann Laura Stoler, "Intimidation of Empire: Predicaments of the Tactile and Unseen", Ann Laura Stoler (ed.), *Haunted by Empire: Geographies of Intimacy in North American History*, Durham and London: Duke University press, 2006, p. 3.

⁵ Daniel Miller, "Why Some Things Matter", Daniel Miller (ed.), *Material Cultures: Why Some Things Matter*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1998, pp. 3-23.

הפרק השישי עוסק בהתאמתם של רפרטוארים קולינאריים שהביאו עמם המהגרים מארה"ב לתנאי החיים שלהם בקוסטה ריקה. אני מתחקה אחר הבדלים בתרבות הצריכה בתחום המזון בין ארה"ב לקוסטה ריקה ובוחנת השפעות הדדיות בתחום הבישול שהובילו ליצירת רפרטוארים היברידיים של בישול ואכילה. בסיום הפרק אני עומדת על ייצוגה של תרבות המזון החדשה באסופות מתכונים של נשים מארה"ב בקוסטה ריקה.

החלק השלישי של העבודה מתמקד ב Clubland - רשת המסגרות החברתיות של אזרחי ארה"ב בעמק המרכזי של קוסטה ריקה - והוא מתבסס על הארכיונים הפרטיים של מוסדות אלו. **הפרק השביעי** עוסק במועדונים חברתיים ופילנתרופיים, ובראשם מועדון הנשים, שהיה הוותיק והגדול ביניהם. חלקו השני של הפרק מתאר את תפקידו של העיתון בשפה האנגלית, *הטיקן טיימס*, כ"מועדון טקסטואלי". ברוח ספרות המחקר העדכנית בנושא גופים אזרחיים במדינות ואימפריות קולוניאליות, מחקר זה בוחן את רשת המועדונים לא כגופים זרים או מובלעות, אלא כמסגרות המגיבות באופן דינמי לנסיבות חייהם המשתנות של המהגרים ומתווכות בינם לבין סביבתם המקומית.

הפרק השמיני עוסק בשתי מסגרות חברתיות שבהן עיבוד התרבות שיובאה מארה"ב לבש אופי ייצוגי יותר. חלקו הראשון של הפרק עוסק בתיאטרון החובבים בשפה האנגלית, "The Little Theatre Group", כמכתיב רפרטואר של תרבות מטרופולינית מארה"ב. חלקו השני של הפרק עוסק בפיקניק לציון ה-4 ביולי, אלו התקבצו אלפים מאזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה מדי שנה. באירוע זה הומצאה מסורת של חגיגת יום העצמאות של ארה"ב, שביקשה להידמות לעיריה הקטנה במולדת, אך הושפעה מצורת החיים בקוסטה ריקה.

העבודה מציגה פלורליות של סיפורים, אינדיבידואליים וקיבוציים, חוויות והתנסויות. ריבוי זה של קולות מעיד עד כמה היו הזדהויותיהם של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה נזילות ומשתנות. הבתים שבהם התגוררו ואותם ריהטו, הביוגרפיות של החפצים שבהם השתמשו, ההסדרים המשפחתיים שלהם, הרפרטוארים השונים של אכילה שאימצו ויצרו, והמוסדות החברתיים שהקימו מעידים על התנסויות והזדהויות הנובעות הן מהרקע שלהם בארה"ב הן מחייהם בקוסטה ריקה. אלו היו המטבעות שבכיסם, בהם השתמשו להגדרתם העצמית.⁶

הגירתם של אזרחי ארה"ב לקוסטה ריקה בתקופה הנדונה במחקר היא דוגמא למעבר מסוג חדש, היוצר דפוס של הגירה שכינית בעבודה "הגירה מעורבת". חוסר היכולת וחוסר הרצון להתנתק מארה"ב, לצד חוסר היכולת, הרצון או ההכרח להיטמע בקוסטה ריקה, הם דוגמא ודפוס של מהגרים שברובם אינם מגדירים את עצמם ככאלה אלא רואים את עצמם כחיים באופן זמני בקוסטה ריקה – גם אם חיים אלו נמשכו עשרות רבות של שנים. נסיבות פוליטיות, מדיניות ותרבותיות בארה"ב ובקוסטה ריקה השפיעו כמובן על הזדהויותיהם כאזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה בעשורים הראשונים למלחמה הקרה. עם זאת, הרכיב הלאומי, שבראשית מחקרי שיערתי כי יהיה מרכזי בהזדהויותיהם, הסתבר כבעל משקל פחות בראייתם העצמית של המהגרים

⁶ דימוי זה של הזדהות כסך משתנה של מטבעות בערכים שונים מבוסס על Jeffrey Lesser, Raanan Rein, "Challenging Particularities: Jews as Lens on Latin American Ethnicity", *Journal of Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, Vol. 1, no. 2, September 2006, pp. 249-263

ובאופן שבו ספרו וכתבו על עצמם וייצגו את עצמם. הם לא נטו לראות את עצמם כאזרחי ארה"ב או כקוסטה ריקנים באופן בלעדי, אלא כמי שהם "גם-וגם" או "לא ולא". היו שהגדירו את עצמם כבני שני הלאומים, אולם עשו זאת לא באמצעות מיקוף אלא כשתי הגדרות נפרדות: "אזרחי ארה"ב" ב"קוסטה ריקה". אחרים הדגישו דווקא את היותם חסרי לאום וכחיים בין מספר מדינות, כשזרות וניכור הם חלק מרכזי בהגדרתם העצמית. היו שהתעלמו לחלוטין מהרכיב הלאומי, ובחרו בהגדרות המדגישות אתניות, מגדר, סגנון חיים, אידיאולוגיה וקשר אל הטבע. יותר מכל היה זה המתח בין המקומות ובין ישן לחדש אשר בא לידי ביטוי בכל היבט של חייהם. המעבר במרחב, שבאופן טיפוסי למסעות ותיאורי הגירה נחוה גם במעבר בזמן, יצר דפוסי חיים מעורבים בהם באו לידי ביטוי קדמה ומסורת, חדשנות ועתיקות. יחסם האמביוולנטי למושגים אלו וראייתם העצמית כסוכנים של קדמה אך גם כמי שנולדים מחדש וחוזרים אל עבר בראשיתו - שני רכיבים מרכזיים בהתנסויותיהם של אזרחי ארה"ב בקוסטה ריקה ובייצוגיהם העצמיים - הם שאפיינו אותם כאנשים ונשים הנמצאים "בין לבין", בתנועה מתמדת.